

O'ZBEK TILI VA GLOBALLASHUV: XORIJIY SO'ZLARNING KUNDALIK NUTQIMIZGA KIRIB KELISHI, TIL SOFLIGI VA ZAMONAVIYLIK O'RTASIDAGI MUVOZANAT

GULNORA ERANOVA QAHRAMONOVNA

Uchquduq tuman 1-son texnikumi

Ona tili va adabiyoti fani

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada globallashuv jarayonining o'zbek tiliga ta'siri, xorijiy so'zlarning kundalik nutqimizga kirib kelish sabablari hamda til sofligi va zamonaviylik o'rtasidagi muvozanat masalalari yoritiladi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, xalqaro iqtisodiy aloqalar va madaniyatlararo muloqotning rivojlanishi natijasida o'zbek tilining lug'at tarkibida yangi so'z va iboralar keng qo'llanilmoqda. Ushbu jarayon tilning tabiiy rivojlanishiga xizmat qilishi bilan birga, ayrim hollarda o'zbek tilidagi muqobillarning e'tibordan chetda qolishi va nutq madaniyatiga oid muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, globallashuv, xorijiy so'zlar, o'zlashma so'zlar, til sofligi, zamonaviylik, til madaniyati, adabiy til me'yorlari, nutq madaniyati, til siyosati, lug'at tarkibi, milliy o'zlik, raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, til taraqqiyoti.

KIRISH

XXI asrda globallashuv jarayonining jadallashuvi tillarning o'zaro ta'sirini kuchaytirmoqda. Xalqaro savdo, fan va texnologiyalar, internet, ijtimoiy tarmoqlar hamda madaniyatlararo aloqalar natijasida turli tillarga mansub so'zlar boshqa tillarning kundalik nutqida tobora kengroq qo'llanmoqda. O'zbek tili ham ushbu jarayondan chetda emas. Bugungi kunda "onlayn", "marketing", "brend", "kontent", "platforma", "startup" va "sun'iy intellekt" kabi so'z hamda atamalar ommaviy axborot vositalari, ta'lim, biznes va kundalik muloqotda uchraydi.

Xorijiy soʻzlarning tilga kirib kelishi yangi hodisa emas. Oʻzbek tilining tarixiy taraqqiyoti davomida arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan koʻplab soʻzlar oʻzlashgan. Ularning bir qismi tilimizning lugʻat boyligiga singib, bugungi kunda kundalik nutqning tabiiy tarkibiy qismiga aylangan. Shuning uchun til taraqqiyotini barcha xorijiy soʻzlarni rad etish bilan emas, balki ularning oʻzlashish sabablari, qoʻllanish oʻrni va oʻzbek tilining ichki imkoniyatlari bilan munosabatini ilmiy asosda oʻrganish orqali baholash lozim.

Oʻzbekiston Respublikasining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son Prezident farmonida globallashuv sharoitida milliy madaniyat, qadriyatlar va ona tilini asrab-avaylash hamda rivojlantirishning ahamiyati alohida taʼkidlangan. Mazkur hujjat oʻzbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini oshirishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Til doimiy rivojlanishda boʻlgan ijtimoiy hodisadir. Jamiyatda yangi tushunchalar, texnologiyalar va faoliyat turlari paydo boʻlishi natijasida ularni ifodalash uchun yangi soʻzlarga ehtiyoj tugʻiladi. Ayrim hollarda bunday tushunchalar oʻzbek tilining mavjud lugʻaviy vositalari orqali ifodalanadi, boshqa hollarda esa xorijiy tillardagi atamalar oʻzlashtiriladi.

Masalan, axborot texnologiyalari sohasida “server”, “brauzer”, “dasturiy taʼminot”, “maʼlumotlar bazasi” va “sunʼiy intellekt” kabi birliklar ishlatiladi. Ularning ayrimlari xalqaro termin sifatida qoʻllansa, boshqalari oʻzbek tilidagi mavjud soʻzlar asosida shakllangan. Bu holat tilning yangi bilim va texnologiyalarni ifodalashga moslashayotganini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrdagi 931-XII-son “Lotin yozuviga asoslangan oʻzbek alifbosini joriy etish toʻgʻrisida”gi Qonunida mamlakatning jahon kommunikatsiya tizimiga kirishini jadallashtirishga xizmat qiladigan sharoit yaratish maqsadi ham qayd etilgan. Mazkur hujjat bevosita xorijiy soʻzlar masalasini tartibga solmasa-da, yozuv, kommunikatsiya va zamonaviy aloqalar oʻrtasidagi bogʻliqlikni anglash uchun tarixiy-huquqiy manba hisoblanadi.

Xorijiy soʻzlarning kirib kelishi bir necha omil bilan izohlanadi. Birinchidan, xalqaro miqyosda yaratilgan texnologiyalar va ilmiy tushunchalar koʻpincha oʻz nomi bilan tarqaladi. Ikkinchidan, xorijiy tillardagi axborotning internet orqali tez tarqalishi yangi atamalarning kundalik nutqqa kirishini jadallashtiradi. Uchinchidan, reklama, ommaviy madaniyat va ijtimoiy tarmoqlar ayrim xorijiy iboralarni ommalashtiradi.

Biroq xorijiy soʻzning koʻp ishlatilishi uning har doim zarur ekanini anglatmaydi. Agar tushuncha oʻzbek tilida aniq va hammaga tushunarli ifodaga ega boʻlsa, matnning maqsadi va auditoriyasidan kelib chiqib, oʻzbekcha muqobildan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, oddiy ommaviy matnda “feedback” oʻrniga “fikr-mulohaza”, “deadline” oʻrniga “yakuniy muddat”, “online meeting” oʻrniga “onlayn uchrashuv” yoki “internet orqali uchrashuv” shakllarini qoʻllash mumkin.

Bu yerda asosiy mezon xorijiy soʻzning kelib chiqishi emas, balki uning mazmuni, zarurati, tushunarliliigi va til meʼyorlariga mosligidir.

Xorijiy soʻzlarning kundalik nutqqa kirib kelishi, avvalo, jamiyatdagi muloqot vositalarining oʻzgarishi bilan bogʻliq. Ilgari yangi soʻzlar koʻproq kitoblar, ilmiy adabiyotlar, taʼlim va ommaviy axborot vositalari orqali tarqalgan boʻlsa, hozir internet va ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonni tezlashtirmoqda.

Masalan, yoshlar nutqida “post”, “story”, “trend”, “reels”, “blogger”, “layk” va “challenge” kabi birliklar uchraydi. Biznes va ish muhitida esa “meeting”, “deadline”, “report”, “feedback” va “project” singari soʻzlardan foydalaniladi. Ushbu birliklarning ommalashuvi koʻpincha tegishli faoliyat turi bilan bogʻliq xalqaro axborot oqimining kuchayishi natijasidir.

Bunday jarayonni tahlil qilishda uchta holatni farqlash muhim.

Birinchisi, zarur terminlarning oʻzlashishi. Yangi texnologiya yoki ilmiy tushunchaga nom berishda xalqaro atamadan foydalanish mantiqan asosli boʻlishi mumkin. Bunda terminning mazmuni aniqligi va soha mutaxassislari oʻrtasida bir xil tushunilishi muhim.

Ikkinchisi, xorijiy soʻzning oʻzbekcha muqobili mavjud boʻlgan sharoitda ishlatilishi. Masalan, “update” oʻrniga “yangilash”, “support” oʻrniga “qoʻllab-quvvatlash”, “issue” oʻrniga vaziyatga qarab “muammo” yoki “masala” soʻzlarini qoʻllash mumkin. Bunday tanlov matnni oʻquvchi uchun tushunarliroq qilishi mumkin.

Uchinchisi, xorijiy soʻzlarning aralash nutqda meʼyoridan ortiq qoʻllanishi. Ayrim kishilar oddiy fikrni ifodalashda ham bir nechta tilga mansub soʻzlarni aralashtiradi. Bu norasmiy muhitda muloqotning tabiiy xususiyati boʻlishi mumkin, biroq rasmiy hujjat, ilmiy maqola va ommaviy axborot matnlarida aniqlik hamda adabiy meʼyorlarga rioya qilish talab etiladi.

Shuni ham hisobga olish kerakki, har qanday oʻzlashma soʻz tilga zarar yetkazmaydi. Tilning lugʻat tarkibi tarixan boshqa tillar bilan aloqalar orqali ham boyib kelgan. Muammo oʻzlashma soʻzning mavjudligida emas, balki uning oʻrinli yoki nooʻrin qoʻllanishida, maʼnosining tushunarsizligida va zarur oʻzbekcha ifodaning eʼtibordan chetda qolishidadir.

Til sofliги deganda tilning grammatik, imloviy va uslubiy meʼyorlariga rioya etish, fikrni aniq va tushunarli ifodalash hamda uning ichki imkoniyatlaridan oqilona foydalanish tushuniladi. Biroq til sofliğini barcha oʻzlashma soʻzlarni chiqarib tashlash bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan toʻgʻri emas. Bunday yondashuv tilning tarixiy taraqqiyoti va yangi tushunchalarni ifodalash ehtiyojini hisobga olmaydi.

Oʻzbek tilining rivojlanishida turli davrlarda oʻzlashgan koʻplab soʻzlar mavjud. Bugungi kunda ular kundalik muloqotda tabiiy ishlatiladi va koʻpincha oddiy soʻzlovchi tomonidan xorijiy birlik sifatida ham sezilmaydi. Demak, tilning sofliги uning lugʻat tarkibini oʻzgarmas holatda saqlash emas, balki adabiy meʼyorlarni mustahkamlash, tushunarli ifodani qoʻllash va tilning ifoda imkoniyatlarini rivojlantirish bilan bogʻliq.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son “Mamlakatimizda oʻzbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi farmoni ushbu masalaga bevosita

aloqador muhim rasmiy hujjatdir. U bilan 2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Hujjatda davlat tilining sofliğini saqlash, uni boyitib borish, aholining nutq madaniyatini oshirish va o'zbek tilini zamonaviy axborot texnologiyalariga integratsiya qilish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan.

XULOSA

Globalashuv sharoitida xorijiy so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelishi tabiiy til jarayonlaridan biridir. Xalqaro savdo, ilm-fan, axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va madaniyatlararo muloqot yangi tushunchalar hamda atamalarning tarqalishiga sharoit yaratmoqda. Ushbu jarayon o'zbek tilining lug'at boyligini kengaytirishi va zamonaviy voqelikni ifodalash imkoniyatlarini oshirishi mumkin.

Biroq xorijiy so'zlardan foydalanish tilning adabiy me'yorlari, tushunarliklik va nutq madaniyati talablarini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Agar o'zbek tilida aniq va qulay muqobil mavjud bo'lsa, uni qo'llash tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanishga yordam beradi. Agar xalqaro atama muayyan sohada zarur bo'lsa, uni to'g'ri qo'llash, mazmunini tushuntirish va tegishli terminologik me'yorlarga rioya qilish muhimdir.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son farmoni hamda 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son farmoni o'zbek tilining mavqeyini oshirish, uning sofliğini saqlash, lug'at boyligini rivojlantirish va zamonaviy axborot makonidagi imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan muhim huquqiy asoslarni belgilaydi. Ushbu hujjatlar tilni asrash va rivojlantirish o'zaro uyg'un vazifalar ekanini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasining davlat tili to'g'risida"gi Qonuni. 21-oktabr 1989-yil. 1995-yil 21-dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan qonunchilik hujjati. Rasmiy havola: <https://www.lex.uz/mact/-109394>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5850-son Farmoni. "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida". 21-oktabr 2019-yil. Rasmiy havola: <https://www.lex.uz/mact/-4561730>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6084-son Farmoni. "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 20-oktabr 2020-yil. Hujjatda 2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Rasmiy havola: <https://www.lex.uz/mact/-5058351>
4. O'zbekiston Respublikasining "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonuni. 2-sentabr 1993-yil, 931-XII-son. Rasmiy havola: <https://www.lex.uz/uz/acts/-112286>